Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

JOURNALEN 2012

LOKAL- OG KULTURHISTORISK TIDSSKRIFT NR. 3

UDGIVET AF DANSK LOKALHISTORISK FORENING OG SAMMENSLUTNINGEN AF LOKALARKIVER

Indhold

Lillebælt som krigszone
– sidste kapitel 1940-1945
Af Harriet M. Hansen 3

De danske foreninger
Rigshistorisk som lokalhistorisk betragtet
Af Erik Helmer Pedersen 11

Et stamhus for mine trende sønner
Livsstil og status hos den adelige familie
Scheel von Plessen til Fussingø, 1737-1767
Af Kristine Vestergaard Nielsen 20

Historie, der kan danses
Golden Days udfordrer
den traditionelle historieformidling
Af Ulla Tofte 29

Historiske cpr.-numre
Af Johnny Wøllekær 36

Forsidebillede:

Høj cigarføring under vælgermøde i Mesinge Forsamlingshus i oktober 1947. Alle mand af hus på Hindsholm for at følge slagets gang. I efterkrigsårene trak de politiske debatter i forsamlingshusene mange mennesker af huse. Forsamlingshusene var en vigtig brik i nærdemokratiet (Fyens Stiftstidendes pressefotosamling, Stadsarkivet).

REDAKTION

ISSN 0996-1614

Journalen udgives af Dansk Lokalhistorisk Forening (www.dansklokalhistoriskforening.dk) og Sammenslutningen af Lokalarkiver (www.danskearkiver.dk)

Redaktør: Johnny Wøllekær, Odense Stadsarkiv, Historiens Hus, Klosterbakken 2, 5000 Odense C. Tlf. direkte 65 51 10 32. E-mail: jwoe@odense.dk

I redaktionen: Harriet M. Hansen, Henriette Kragh Jacobsen, Erik Korr Johansen, Jørgen Thomsen, Kurt Risskov Sørensen og Aase Windeballe

Ekspedition, annoncer og kasse: DLFs kasserer, Mogens Bjerggaard, mobil 30 62 52 09.
c/o DK Advokaterne, Adelgade 83, 8660 Skanderborg.
Arb. 86 52 07 77, fax. 86 51 07 97. E-mail: dlf@skanlaw.dk
Bankkonto reg.nr. 2316 kontonr. 5820002021

Artikler og bøger til anmeldelse sendes til redaktøren eller til SLAs sekretariat, Andkærvej 19. 7100 Vejle.

Journalen udkommer tre gange årligt. Pris pr. årgang 130 kr. Enkeltnumre 50 kr. pr. stk. Abonnement tegnes ved henvendelse til DLFs kasserer.

Bladet udsendes gratis til bestyrelsesmedlemmer i foreninger, der er tilsluttet DLF (husk at melde ændringer til ekspeditionen), samt til arkiver, der er ordinære medlemmer af SLA.

Design & tryk: OAB-Tryk a/s, Odense

LILLEBÆLT SOM KRIGSZONE

– sidste kapitel 1940-1945

Af Harriet M. Hansen

I Journalen 2012, nr. 1 fortalte jeg historien om Lillebælt som krigszone, og hvordan Lillebælt gang på gang har været det værn, der adskilte de danske øer fra et besat Jylland. Vandet var en hindring, som hærene på kontinentet vanskeligt kunne overvinde – slet ikke, så længe en stærk dansk flåde beherskede søen. Den historie har en efterfølger i det 20. århundrede. Her var situationen dog en ganske anden.

En væsentlig ændring var udviklingen af våben og militærmagt. Med stadig mere avanceret våbenteknologi kunne 800 meter vand ikke længere være en virkelig barriere – slet ikke i en verden, der talte motoriserede skibe og havde flyvevåben. Danmark blev jo i realiteten besat, fordi Norge var interessant, og Ålborg Lufthavn var udset som mellemstation til en luftbro til Norge.

Et andet forhold var den politiske situation. Samlingen af Tyskland i midten af 1800-årene betød, at vi var blevet direkte nabo til en stormagt. Det havde vi mærket i 1864. Under 1. verdenskrig kunne vi lempe os igennem uden at blive inddraget i krigen. I årene efter var Tyskland en slagen nation, men det ændrede sig i 1930'erne, hvor landet oprustede til at blive den stærkeste våbenmagt i verden.

De lokale forhold havde også set forandringer. Vi havde fået Lillebæltsbroen, indviet 1935. Hele kommunikationen mellem Øst- og Vestdanmark var blevet afhængig af denne bro, der førte såvel jernbanetrafik som vejtrafik over bæltet. Samtidig var alle færgestederne blevet nedlagt, og kun en mindre passagerfærge mellem Fredericia og Strib var endnu i funktion i det nordlige Lillebælt. Lillebæltsbroen kom derved til at spille en strategisk rolle gennem hele besættelsen fra angrebet 9. april 1940 til 5. maj 1945.

Tyske tropper kører over Lillebæltsbroen 9. april 1940 (Frihedsmuseet).

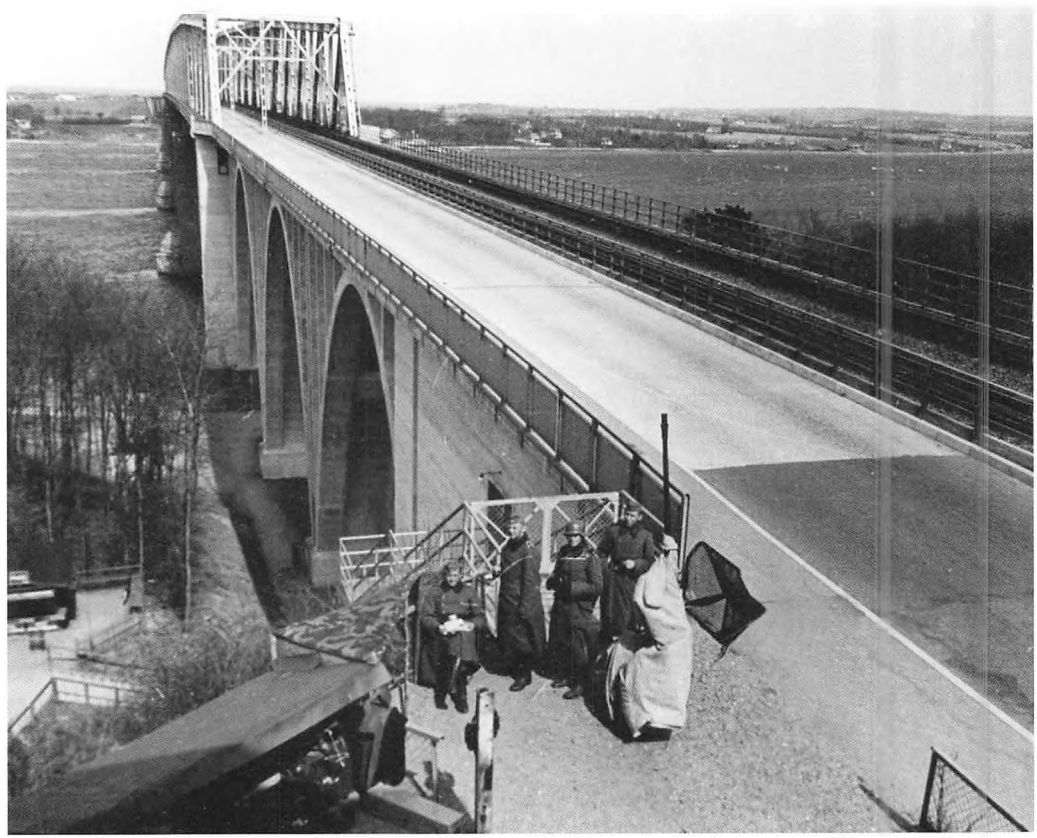

Tyskerne bevogter Broen, april 1940 (Historiens Hus, Middelfart).

9. april 1940

Allerede kort efter krigsudbruddet i september 1939 blev Lillebæltsbroen sikret, hvor strømpillerne blev forsynet med beskyttelsesnet for at hindre, at broen blev ramt af drivende miner.

Besættelsen den 9. april 1940 kom ikke uventet for de danske myndigheder. Men man havde regnet med, at tyskerne først ville sende en "henvendelse" og så skride til handling. Rapporter om tyske marinefartøjer i de danske farvande omkring den 8. april ændrede ikke denne situation.

Men uden varsel satte tyskerne ind den 9. april kl. 4.15 om morgenen. I den første angrebsbølge landsatte tyske marinefartøjer tropper ved Lillebæltsbroen i Lillebælt, Korsør og Nyborg i Storebælt og Gedser på Falster. Samtidig overskred den tyske hær den dansk-tyske grænse. Kl. 4.20 gik de i land i København.

Landgangen ved Lillebæltsbroen foregik ganske fredeligt og upåagtet. Landgangen skete dels ved Kongebrogården ved foden af selve broen, dels i Middelfart Havn. Brovagten oppe på Lillebæltsbroen fik sig en slem forskrækkelse, da han ved daggry opdagede tyskerne myldrende på broen, halvt krybende med bajonetter på geværerne. Han blev bedt om telefonisk at kontakte Middelfart Station (altså jernbanen), og således fik Statsbanerne besked. I byen var tilsvarende en enlig nattevagt den første, der så dem, og på deres forlangende førte han dem til politistationen. Men ingen danskere vidste egentlig, hvem de skulle kontakte, eller hvad de skulle gøre. I Fredericia på garnisonen var man totalt uvidende om begivenhederne, før man hørte de første flyvemaskiner ved 5.30-tiden, og politiet her blev først informeret, da tyskerne ledsaget af politimesteren fra Middelfart kom til stede.

I løbet af formiddagen fik de første styrker følgeskab af landstyrker, der var kommet op gennem Sønderjylland, og ved middagstid kom kongens tale med besked om, at vi havde kapituleret. Dagen igennem strømmede folk til broen for ved selvsyn at konstatere, hvad der skete. Tyskerne spejdede noget nervøst mod himlen, fortælles det, for at holde øje med, om de britiske fly skulle komme – hvad de jo ikke gjorde.

Hele området omkring broen blev hurtigst muligt hyllet ind i pigtråd, skyttegrave blev etableret, der blev opført forsvarstårne med antiluftsskyts, de såkaldte FLAK-tårne (FLiegerAbwehrKanone) med maskingeværreder, og der blev opstillet fem lyskastere i passende afstand, så lyskeglerne kunne bevogte himlen over broen, blandt andet på Sildemarken og ved Søbadet. I sommeren 1940 blev broen kamuflagemalet.

Under hele krigen var der konstant en vagtstyrke på broen på 53 mand, ved udvidet vagt 124 mand, samtidig med at der gennemgående lå mange tyske soldater i områderne omkring Lillebælts nordlige del. Dels på grund af Lillebæltsbroen selv, dels på grund af Fredericia som jernbaneknudepunkt og vel også på grund af den centrale beliggenhed i Danmark. Fotografering var strengt forbudt omkring Lillebæltsbroen, og det er kun ganske få fotos herfra, vi har fra selve krigen. På det tyske luftfotokort af Danmark fra Luftwaffe, der ligger på www.historiskatlas.dk, er hele egnen således blankt – i lighed med andre følsomme områder.

Lillebæltsbroen var et godt sted at tjekke folk. Gående og kørende trafik kunne let kontrolleres og blev det også. Broen blev helt lukket i kritiske faser, f. eks. under undtagelsestilstanden fra 29. august 1943. Cyklende fynske gymnasieelever til Fredericia Gymnasium blev således i den periode eskorteret af tyske soldater morgen og eftermiddag, så de kunne passe deres skole. Derimod kunne togene passere uhindret uden ekstra kontrol gennem hele krigen.

Luftkrig blev et af de træk, der karakteriserede krigen 1939-45. Især i de første år måtte de allierede fly bruge landkending, og kyststrækningen ved Lillebælt var på den måde et godt sted – så vidste de, hvor de var, hvad enten de skulle læg-

ge "grøntsager" (miner) i Øresund eller bombe byer i Nordtyskland – eller hjem fra sådanne operationer. Der var således 110 luftalarmer over Middelfart i løbet af krigen. Men det var relativt farligt for flyene at nærme sig broen, og flere styrtede ned efter at være blevet ramt. Flere bombesprængninger i land og til vands samt minesprængning af skibe hørte også med til dagligdagen ved Lillebælt i lighed med de indre danske farvande i øvrigt. I august 1941 blev der trukket et stort u-bådsnet tværs over Lillebælt fra Trelde Næs til Røjle Klint. Midt på nettet blev det etableret en "låge", så fiskerbåde og fragtskibe under tysk kontrol kunne slippe igennem. Det skulle hindre fjendtlige (allierede) u-både i at trænge ind i Lillebælt.

Til en vis grad dannede Lillebælt også i krigsårene et skel. Forholdene i Jylland var set med tyske øjne jo afgørende forskellig fra f.eks. Sjælland. De vigtige flyvepladser, transportruterne gennem Jylland og senere opbygningen af Atlantvolden gjorde, at Øst- og Vestdanmark blev behandlet forskelligt. I Jylland skulle man således have legitimationskort allerede fra 1941, hvor resten af Danmark først fik dem fra 1944. Og en for os pudsig ting som brevduer blev forbudt i Jylland i februar 1944.

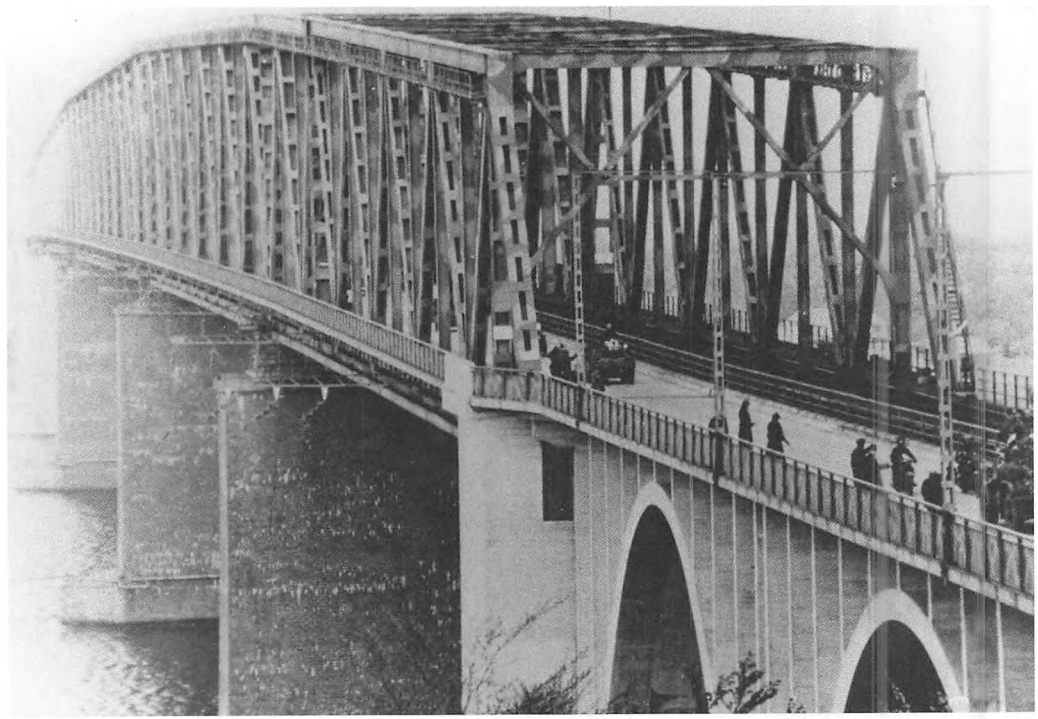

Den kamouflagefarvede bro, her fotograferet 7. maj 1945, da englænderne kommer (Historiens Hus, Middelfart).

Her måtte østdanske brevdueforeninger træde til og huse de mange duer for brevdueejere i vest. Det skete både på Fyn og Sjælland. I Middelfart-området blev der passet ca. 3.000 duer i store dueslag, opdelt efter køn. Man kunne ikke tillade, at bestanden voksede. Det var svært nok at få korn til foder (ejerne betalte), og hvis en ejer fortrød og ville have sine 10 duer slagtet, lod det sig ikke gøre – det var umuligt at indfange dem! Brevduer blev faktisk brugt af såvel den tyske som den engelske og amerikanske hær! I Middelfart havde tyskerne et dueslag, først oppe ved den gamle banegård, senere på havnen!

Stedet for flystyrtet 18. maj 1942 ved Galsklint. Middelfartere sikrer sig souvenirs (Historiens Hus, Middelfart).

Nødberedskab, hvis...

I november 1941 følte Statsbanerne, at krigssituationen var så alvorlig, at det blev nødvendigt at forberede en nødplan, hvis Lillebæltsbroen blev ødelagt. Det blev derfor bestemt, at godstrafikken skulle gå over Strib-Fredericia, mens persontransporten skulle føres fra Middelfart Havn til Fredericia. I den nye Vesthavn i Fredericia, som var blevet indviet i juli 1939, blev der bygget et midlertidigt færgeleje med klapgalge og spil til godsfærgerne og friholderværker til personfærgerne.

I Strib kunne man nøjes med at sætte det gamle færgeleje 1 i stand – det var endnu ikke fjernet – og istandsætte jernbanesporet mellem Middelfart og Strib. I Middelfart måtte man etablere friholderværker ved anlægspladsen for personfærger. De nødvendige færger, oprindelig fire styk, senere reduceret til tre færger blev hentet fra blandt andet Helsingør-Helsingborg overfarten. Færgerne kom til at ligge i Fredericia Vesthavn. Nødkøreplaner blev udarbejdet med Statsbanernes sædvanlige grundighed: Den gældende køreplan for Jylland kunne opretholdes, mens køreplanen for Fyn, for Storebæltsoverfarten og på Sjælland ville blive udsat for store ændringer. Disse planer blev løbende ajourført krigen igennem. Hele dette nødberedskab stod klar i juli 1942.

Torpedostationer ved indsejlingen

I 1944 blev det tyske forsvar af Østersøen og de tyske marinehavne forberedt ved indsejlingen til de danske bælter. Ved Kronborg, ved Strib Nordenstrand og ved Fredericia Østerstrand blev der i november opstillet torpedostationer, forsynet med radioudstyrede torpedoer. Torpedoerne var anbragt i bunkere, der var støbt ind i skråningen, og de blev styret fra kommandobunkere, anbragt højere oppe.

Hele det avancerede udstyr nåede dog aldrig til at komme i brug, og det blev hjemtaget af englænderne i 1945. De tyske styresystemer kom til at indgå i den rivende teknologiske udvikling, der fandt sted i efterkrigstidens rumfartsprogram.

Sprænger tyskerne broen?

Efterhånden som krigen gik mod sin slutning, og tyskerne var trængt på alle fronter, blev betydningen af Lillebæltsbroen en anden. I en krigssituation kunne broen blive bombet, og fra tyskernes side kunne sprængning af broen komme på tale for at hindre de allierede at trænge frem. I sommeren 1944 opdagede DSB under et vedligeholdeseftersyn, at broen var blevet mineret. Ledelsen tog straks kontakt til tyskerne – man kunne måske ikke hindre, at broen blev sprængt, men kunne man sikre, at sprængningen skete på en sådan måde, at det kun blev overbygningen, der blev ramt, mens strømpillerne forblev uskadte, var meget vundet. En totalskade, der umuliggjorde en genopbygning i samme brobane, var næsten ikke til at overskue. Spørgsmålet var bare, om tyskerne var blevet så desperate, at de ville ødelægge uden hensyn til noget, eller om de var åbne for en forhandling.

Også for modstandsbevægelsen var sikring af broen et væsentligt mål. Byledelsen i Fredericia og Middelfart fik besked om at gå ind i sagen, fordi ordren til selve sprængningen skulle gives af de to kommandanter i Fredericia og Middelfart. Der blev udarbejdet farverige planer for, hvordan man skulle gøre. Antinazistiske tyske officerer gik ind i samarbejdet, der endte med en plan om at få sikret sig d'herrer kommandanter og enten likvidere dem eller i hvert fald uskadeliggøre dem. Det skete faktisk i Fredericia, hvor kommandanten kom til at sove i tre dage og således ikke oplevede kapitulationen. I Middelfart stod byleder Ole Justesen med en håndfuld mænd den 4. maj om aftenen på Hindsgavl Bro og ventede på det lystfartøj, der skulle bringe Middelfartkommandanten i deres hænder. Men da kom frihedsbudskabet, og det hele blev afblæst. Næste morgen, den 5. maj, overtog de to modstandsbevægelser vagten på broen.

Englænderne kommer

Det største øjeblik i befrielsens rus næst efter selve frihedsbudskabet var englændernes ankomst. De var ventet længe, men først den 7. maj begyndte tropperne at rulle over broen. Her som alle andre steder fik de en heltemodtagelse, hvor folkemasserne med flag og bøgegrene hilste befrierne velkomne. Fotografierne af de rullende tanks på broen med vinkende soldater og begejstrede danskere er mange, og hvad kan være mere symbolsk for maj-dagene 1945 end disse billeder med Lillebæltsbroen som ramme?

Nu var krigen slut, men yderligere to glimt fra 1945 skal trækkes frem: De tyske soldater skulle hjem – gå hjem. Der var pres på grænsen, hvor det blev en stor opgave at skaffe tag over hovedet og mad til alle. Så Lillebæltsbroen blev atter en spærring, hvorfra man kunne styre antallet. I maj kom skovene omkring Hindsgavl derfor til at huse et ukendt antal tyske

mænd uden nogen form for de mest elementære faciliteter (vand, lokum, adgang til køkken, el. lign.), til de fik lov til at komme videre. Maj måned skulle næsten gå, inden den sidste soldat i skovene var forsvundet. Men middelfarterne måtte undvære deres elskede skove i sommeren 1945, for de var for uhumske til at færdes i. Og på Kongebrogården og på Hindsgavl lå stadig syge tyskere, foruden de mange flygtninge i feriebyen og mange andre steder. Englænderne blev i området til udgangen af oktober 1945.

Ud at se – krigsminder fra 1940-45

Kommer man til egnen omkring Lillebæltsbroerne, er der stadig mulighed for at se enkelte minder fra de fem år. Den gamle bro står der endnu i sit klassiske design, og man kan let forestille sig, hvordan den var afspærret og bevogtet af tyskerne under krigen. Men går man en tur over den eller under landpillerne under den, tænker man umiddelbart nok mere på dens skønhed og opfatter den som et symbol på 1930'erne Danmark end på krigen. Ved Middelfart Havn og ved Søbadet ligger endnu de pladser, hvor der var etableret de mægtige lyskastere, der ledsaget af sirener og sekunderet af skud fejede over himlen, når allierede fly nærmede sig. På Søndre Kirkegård ligger tyske krigergrave- og flygtningegrave – samt en enkelt engelsk flyver. Også på Fredericia Nordre Kirkegård er der tilsvarende grave.

Resterne af det sidste FLAK ses endnu lige ved Naturpark Hindsgavls nye udstillingshus (Harriet Hansen fot., 2010).

En enkelt torpedobunker er bevaret på Strib Nordenstrand – bag en moderne garageport (Harriet Hansen fot., 2010).

I Mathildeplantagen, vest for broen, ligger mindelunden. Det var her, at Stirlingflyet MacRobert's Reply styrtede ned 18. maj 1942. Otte mand omkom, mens en niende mirakuløst overlevede. Han kom til at tilbringe resten af krigen i tysk fangenskab. På stedet blev i 1946 etableret en mindeplads, og hvert år den 5. maj holdes en lille ceremoni med deltagelse af den danske hær og repræsentanter for Royal Air Force. I mange år har også pårørende til besætningsmedlemmerne været til stede. Alle er i øvrigt velkomne.

Tyskerne benyttede i perioder en række steder på Hindsgavlhalvøen: Søbadet, Hindsgavl Slot, Kongebrogården, Grimmerhus, hvor kommandanten boede fra foråret 1943, og hvor englænderne siden rykkede ind. Stederne kan stadig ses, men alle spor fra tyskertiden er væk. Derimod eksisterer deres skydebane ved Søbadsvej endnu, og de sidste rester af et FLAK kan ses på en bakketop mellem det nye udstillingshus i Hindsgavl Dyrepark og Brovejen. Endelig er en af torpedostationerne i Strib bevaret som en stor garageport ind i skråningen – et skilt på stedet fortæller historien.

Harriet Hansen er tidl. museumsinspektør på Middelfart Museum.

DE DANSKE FORENINGER

– rigshistorisk som lokalhistorisk betragtet

Af Erik Helmer Pedersen

Denne artikel har til formål at skærpe lokalhistorikernes interesse for en vigtig periode inden for vor nyere historie, nemlig foreningslivets udvikling i anden halvdel af det 19. århundrede, også kaldet det folkelige opbrud. Meget tyder imidlertid på, at det klassiske foreningsliv har svært ved at mobilisere den store tilslutning her i massemediernes og internetkommunikationens tidsalder, og at det er på tide at søge at redde de arkivalier og andre historiske minder, som vidner om en politisk og økonomisk frisat befolknings lyst og vilje til at blande sig aktivt i samfundsdebatten – og i livet på snart sagt alle niveauer. Dansk Lokalhistorisk Forenings årsmøde 12.-14. april 2013 på Dalum Landbrugsskole ved Odense har derfor som hovedtema hele denne bevægelse og dens dagsaktuelle udfordring for dansk lokalhistorie. Nærværende oversigt gør på ingen måde krav om fuldstændighed over for et mangesidet og på mange måder uudforsket studieområde, men skulle gerne anspore til dyberegående studier over foreningsbevægelsens udvikling og betydning.

En ny virkelighed

Det behøver ingen særlig påvisning, at foreningsbevægelsens dynamiske udvikling hænger uløseligt sammen med demokratiets indførelse. Før Junigrundlovens tid tålte det enevældige kongestyre ikke godt den slags sammenrend af borgere, der uden større hensyntagen til det offentlige meningsmonopol drøftede almene samfundsanliggender. Folk kunne jo finde på at kræve personlig frihed. Måske kan man dog med lidt god vilje opfatte en sognemenighed som en slags forening, da reformsindede præster i oplysningstidens tidsalder ikke veg tilbage fra at indsmugle frisindede synspunkter i deres prædikener. Det bør dog erindres, at afholdsbevægelsen allerede i 1843 vandt kongeligt bifald, da man tillod at stifte Den danske Maadeholdsforening, en filantropisk sammenslutning. Den fik dog ikke lang levetid, fordi stifteren døde.

Byhåndværkernes sammenslutninger i lav, et faktisk monopol på erhvervsudøvelse, blev lige akkurat tålt af den enevældige regering, og det samme gælder de mange klubber, som oplysningssindede borgere fik oprettet i de større byer i enevældens sidste epoke. Noget mere imødekommende var styret nok over for de "skolelærerkonferencer", pædagogiske idémænd inden for skolens kreds fik afholdt i 1830'erne hvortil kom en del sko-

Danseskole i Amlingehøj i 1923. Det folkelige Danmark har mange ansigter og mange aktører. På landet spillede forsamlingshusene en vigtig rolle for de mange foreninger. Haarby Sogn har haft tre forsamlingshuse. Venstrebønderne opførte allerede i 1887 et hus, og i 1891 fik også Højrefolkene deres forsamlingshus, der gik under navnet Amlingehøj. Endelig blev der i 1897 bygget et forsamlingshus i Strandby (Haarby Lokalhistoriske Arkiv).

letidsskrifter, ligesom man i 1841 stiftede "Almindelig dansk Skolelærerforening".

Her skal hovedvægten – som nævnt – lægges på de mange sammenslutninger af ideel og praktisk karakter, som så dagens lys i de sidste årtier af 1800-tallet. Derfor vil erhvervslivets og fagforeningernes organisationer kun perifert blive inddraget, og det samme gælder de politiske sammenslutninger. Med tanke på enevældens afvisende holdning til foreningsdannelse i bred almindelighed er det dog værd at erindre, at man allerede under Englandskrigene gav grønt lys for, at landmænd, i praksis de større jordbrugere og repræsentanter for borgerskabet inden for amter eller større områder, oprettede patriotiske selskaber for at fremme den økonomiske udvikling. De fleste sygnede dog hurtigt igen efter 1814, men fra 1830'erne fik bevægelsen på ny vind i sejlene og da som erhvervsfaglige sammenslutninger, de senere så velkendte landboforeninger.

Småbrugets tilsvarende organisationer, husmandsforeningerne, gav dem følge 60 år senere. Efter lavenes ophævelse gennem loven 1857 om næringsfrihed samlede håndværksmestrene sig i særlige håndværkerforeninger, mens svendene gik fagforeningsvejen. De farende svende, som efter 1870 i stigende tal gik på valsen sydover, dannede dog særlige foreninger, den ældste i 1865. I 1870' og 80'erne kaldte de sig skiftevis Foreningen af berejste

Skandinaver resp. Haandværkere og udgav såvel et blad Trækfuglen som en flersproget sangbog, der kom i otte oplag.

Vender vi på ny opmærksomheden mod den almindelige foreningsdannelse og dens spæde begyndelse i det enevældige samfund, vil de gudelige vækkelser stå centralt i billedet. Det folkelige oprør mod den officielle kristendomsforkyndelse har rødder tilbage i 1700-tallet, kendt som "de stærke jyder", men tog for alvor form på Kertemindeegnen i 1820'erne med lægprædikanten Christen Madsen som samlende skikkelse. Trods det officielle Danmarks forbitrede modstand bredte den sig snart til andre dele af landet, ført frem af lægprædikanter som Peter Larsen Skræppenborg og Rasmus Ottesen. I 1850'erne og 1860'erne delte den sig i to retninger, en grundtvigsk og en missionerende del, Indre Mission.

Uden større ønske om at slippe sit absolutte magtmonopol havde den danske enevælde i 1830'erne indført de såkaldte stænderforsamlinger, der på udvalgte områder kunne råde regeringen i politisk følsomme spørgsmål og derved at vende eventuelt oppositionelle synspunkter til en konstruktiv debat, helst dog på styrets præmisser. I en del byer kom der dog både før og efter købstadsloven af 1837 med dens borgerrepræsentationer (byråd) en del borgeropinion til orde gennem de såkaldte rådstuemøder eller -forsamlinger. Noget lignende skete efter landkommunalloven af 1841, hvor der oprettedes sogneforstanderskaber i kongerigets 1.021 kommuner, men selv efter demokratiets indførelse var Indenrigsministeriet meget på vagt over for den slags beboermøder, medmindre vedkommende sogneforstanderskab ville røre ved hævdvundne rettigheder. I så tilfælde skulle implicerede parter meddele sit samtykke hertil. Borgerne kunne dog både før og efter 1849 komme til orde gennem adresser til lovgivningsmagten.

Det folkelige opbrud efter 1849

Grundlovens § 78 gav borgerne ret til uden forudgående tilladelse at danne foreninger i lovligt øjemed. Når opmærksomheden som her rettes mod sammenslutninger af ideel eller immateriel karakter, vil foreningsmedlemmer i overensstemmelse med formålsparagraffen udøve nogle aktiviteter i fællesskab, de være sig aktive, alment medborgerlige, kulturelle eller selskabelige. Foreningens vedtægter foreskriver de formelle spilleregler for samvirkets udfoldelse, dets finansiering og dets praktiske udformning. Ud over medlemslister og andet registreringsmateriale føres en foreningsprotokol, der i referatets ofte noget korte form fastholder foreningens formelle virksomhed.

Først som sidst bygger foreningslivet på borgenes entusiastiske og helt ulønnede engagement, og danskerne har ikke holdt sig tilbage i så henseende, og ofte bruges udtrykket "Foreningsdanmark" som en påstand om en unik dansk foretagsomhed i frivilligt øjemed. Det lader sig næppe bevise rent statistisk, men det må være en vigtig opgave for dansk lokalhistorie at dokumentere og beskrive denne vigtige side af dansk folkestyre så langt tilbage i tiden som muligt.

De to skelsættende begivenheder 1848-49: pressecensurens ophævelse og vedtagelsen af Junigrundloven gav på lidt længere sigt menigmand mulighed for at give sit besyv med i den offentlige debat og for at danne foreninger med ligesindede for at fremme et bredere anliggende af fælles interesse, ikke mindst gennem forskellige former for fysisk udfoldelse. Selv om en sådan foreningsdannelse i det små havde et lokalt sigte, hentede den som oftest sin inspiration udefra. Det er betegnende, at samme type foreninger opstår på næsten samme tid mange steder rundt omkring i landet, uden at det præcist kan påvises, hvem der kom først med ideen.

Det begyndte for alvor i 1850'erne, da socialt sindede medborgere ud fra princippet hjælp selv til selvhjælp fik oprettet syge- og begravelseskasser. Med nogen forsinkelse blev sygekassehjælp et egentligt samfundsanliggende, da en lov fra 1892 åbnede op for statstilskud til offentligt anerkendte sygekasser. På det tidspunkt var der oprettet mange sygekasser, ikke mindst i byerne og ofte med tilknytning til et fag eller erhverv. I landdistrikterne havde sygekasserne sværere ved at slå igennem.

Idræt og foreninger

Næste foreningsbølge opstod i 1860'erne i form af skytteforeninger, såsom Odense Amts Skytteforening 1866 med det formål "at udvikle landets ungdom, der, når det behøvedes, skulle værge fædrelandet". Initiativet hertil udgik fra en kendt artillerifficer, kaptajn P.H.V. Mønster, som i januar 1861 skrev en artikel herom i avisen Fædrelandet, idet han henviste til engelske erfaringer. Allerede 10. februar samme år blev der holdt stiftende generalforsamling i København, og man etablerede da Centralkomiteen for Oprettelse af Skytteforeninger, og snart opstod skytteforeninger landet over, især i forbindelse med krigen i 1864. I 1899 sluttede mange af dem sig sammen i Dansk Gymnastik-Forbund.

Den folkelige gymnastik på foreningsniveau blev i stigende grad ledet af delingsførere, der var blevet uddannet hertil gennem et ophold på en folkehøjskole. Her gik Ryslinge Højskole i spidsen i nært samarbejde med Svendborg Amts Gymnastikforening, men hurtigt kom højskolerne i Vallekilde og Askov med i arbejdet. Det første praktiske resultat heraf blev, at der i 1878 blev holdt et delingsførermøde på Vallekilde – det første her i landet. To år senere fik Ollerup Højskole et nyt øvelseshus, indrettet efter de principper, der gjaldt for den såkaldte lingske eller svenske gymnastik, som modsat den tyske gymnastik med dens kraftudfoldende hensigt gerne skulle kunne give de kropslige udfoldelser et harmonisk, ja æstetisk præg.

Da læreren og gymnastikpædagogen Niels Bukh under 1. verdenskrig indledte sin delingsføreruddannelse i Ollerup, videreudviklede han de lingske principper til den såkaldte primitive gymnastik, hvor man gennem fysisk krævende legemsøvelser skulle rette op på de skader, et ensformigt og hårdt landbrugsarbejde afstedkom. Også organisatorisk var han nyskabende, idet han i 1919 var med til at stifte De danske Gymnastikforeninger som modvægt mod De danske Skytte-,

Gymnastik & Idrætsforeninger. Her dominerede skyttesagen stadig for meget efter Niels Bukhs og mange andres opfattelse.

Det må dog erindres, at interessen for gymnastik og forskellige former for idrætsudøvelse havde rødder tilbage i oplysningstiden, og allerede 1814 blev gymnastik indført som skolefag i Danmark – og piger var oprindelig ikke undtaget. I praksis blev det dog snart mandkønnets monopol, og lærerne kom fortrinsvis fra militæret, mens pigerne måtte vente mange år, før de kunne udfolde sig rent gymnastisk. Efterhånden opstod der dog kvindelige gymnastikforeninger med Københavns Kvindelige Gymnastikforening fra 1886 og Dansk Kvinde Gymnastikforening fra 1888 som de første.

Rundt omkring i byerne dannedes der efter 1870 foreninger, der dyrkede idrætsgrene som roning og sejlads, kricket, tennis og fodbold, og lidt efter lidt blev landboere og arbejdere draget med ind i sportens og idrættens verden. I 1896 stiftedes Dansk Idræts-Forbund (DIF) med det formål at etablere et fællesorgan for idrætten og dens aktiviteter – blandt andet til støtte for fælles regler.

Den spirende arbejderbevægelse fik i 1905 oprettet De Unges Idræt, DUI, som en særlig børnebevægelse, der med en særlig aldersgrænse på 8-16 år gennem leg og idræt skulle sikre børnenes senere tilslutning til Socialdemokratiet.

Den landsdækkende opslutning omkring gymnastik og kropskultur var et vigtigt led i foreningsbevægelsens store gennembrud. Den fandt for alvor sted i 1880'erne og er et centralt element i den proces, som normalt betegnes som det folkelige opbrud eller gennembrud. De fleste mennesker engagerede sig i frivillige sammenslutninger, om end de bedst uddannede og/eller bedst stillede som regel gik forrest. Undertiden havde det form af en protest mod det bestående, såsom Indre Mission og de grundtvigske valgmenigheder i forhold til folkekirken, men i de fleste tilfælde ville man skabe noget nyt, som kunne bevidne den stigende interesse blandt jævne mennesker for samfundsanliggender.

Arbejds- og erhvervslivet

En stigende velstand og en forbedret uddannelse gjorde det muligt at bruge fritid på andet og mere end de sædvanlige adspredelser, og det må naturligvis ses i sammenhæng med den enorme udvikling, der foregik inden for avisernes verden. De

Dilettantforestilling i Harndrup Forsamlingshus ca. 1900 (Ejby Kommunes Lokalhistoriske Arkiv).

gamle stiftstidender fik nu følgeskab af en mængde regionale og lokale aviser, som ikke alene bragte oplysende stof udefra, men som også i voksende omfang beskæftigede sig med egnens lokale udvikling i stort og småt. Det er også i denne sammenhæng, man må se de mange faglige sammenslutninger, som erhvervslivets organisering på såvel arbejdsgiver- som arbejdersiden betingede.

I denne udvikling var det i perioden 1860-80 de faglærte arbejdere og håndværkere, som gik forrest i udviklingen, og i det følgende årti fulgte de ufaglærte og husmændene efter. En særlig form for foreningsdannelse var de mange kooperative foretagender, som arbejderbevægelsen fik stiftet i København og de større provinsbyer. Arbejdernes Fællesbageri i København blev oprettet så tidligt som i 1886, og med tiden blev denne virksomhed til en landsomfattende sammenslutning, De sammensluttede Fællesbagerier, populært kaldet Rutanabevægelsen, som på sit højdepunkt omfattede 39 fællesbagerier.

En særlig form for foreningsdannelse med såvel ideel som kommerciel baggrund var andelsbevægelsen. Den fandt sit første udtryk i forbrugerkooperationer, brugsforeninger, og her gik Thisted

Optog foran Haarby Forsamlingshus ca. 1910. Forsamlingshuset var opført i 1887 og var et af de mere synlige resultater af den lokale organisering i foreninger. Huset blev også brugt af skytteforeningen, der gerne holdt fugleskydning (Haarby Lokalhistoriske Arkiv).

Arbejderforening af 1866, stiftet af provst H.C. Sonne forrest. Med oprettelsen af Hjedding Andelsmejeri 1882 indledte dansk landbrug en landsomfattende andelsorganisering af hele den kommercielle side af dets omfattende husdyrproduktion, fulgt op af brugsforeningernes indtog i landdistrikterne.

Ungdoms- og oplysningsarbejde

Det folkelige opbrud havde også en politisk baggrund. I skarp protest mod regeringen Estrups provisoriske finanslove i 1880'erne truede mange skytter med at vende riflerne mod det, man opfattede som en udemokratisk styreform, hvorefter Estrup 5. maj 1885 simpelt hen forbød de nytilkomne riffelforeninger. Omvendt blev skytte- og gymnastiksagen efter parlamentarismens gennembrud, Systemskiftet, i 1901 for alvor et folkeligt anliggende med plads for litterære indslag såsom oplæsning og amatørteater, og i konsekvens heraf opstod De danske Ungdomsforeninger i 1903. Denne organisation havde sin baggrund i en fynsk udvikling, som i 1894 førte til dannelsen af De sammensluttende fynske Ungdomsforeninger, hvis formål det var at "støtte hinanden i arbejdet med foredrag og oplæsning".

En kristelig forening for unge mænd, KFUM, blev stiftet i København 1878, og fem år senere fik den følgeskab af kvindernes tilsvarende forening, fra 1902 kendt som KFUK. De to foreninger var indtil 1978 Indre Missions ungdomsafdeling, men efter uenigheder om foreningens retning, valgte Indre Mission at lave sin egen ungdomsafdeling. Præsten Olfert Ricard var i mange årtier nærmest identisk med det kristelige ungdomsarbejde og fik stor indflydelse gennem sine bøger, ikke mindst Ungdomsliv (1905). For ham var karakterdannelsen en vigtig side af det kristelige ungdomsarbejde.

Undervisningen på frivillige aftenskoler og det folkeoplysende arbejde i almindelighed stod dog ikke i skygge i disse år. Mange steder oprettedes særlige foredragsforeninger, men begyndende med Arbejdernes Oplysningsforbund AOF i 1924 blev folkelig oplysning i bredere forstand et partipolitisk anliggende. Der blev dog langtfra tale om en slags monopol. Mange husmandsforeninger og borgerforeninger lagde vægt på at tilbyde deres medlemmer forskellige former for foredrag og filmforevisninger, ikke mindst med tanke på at oplyse om fremmede kulturer i fortid og nutid. Desuden opstod der i slutningen af 1800-tallet mange steder særlige foredragsforeninger, hvoraf en del stadigvæk fungerer i bedste velgående.

En særlig form for oplysende virksomhed fremmedes ret tidligt af det øgede kendskab til alkoholens personlige og sociale skadevirkninger, men man skal dog helt frem til 1879, først det lykkedes at få dannet en sådan sammenslutning, Vejle Afholdsforening. Samme år oprettedes en landssammenslutning, Danmarks Totalafholdsforening. Da bevægelsen kulminerede i 1917, talte den ca. 130.000 medlemmer. En særlig form for afholdsforening er de lukkede afholdsloger, hvor en indmeldelse kun kan ske på anbefaling. Den første af sin slags stiftedes 1880 i København som en loge under IOGT (Independent Order

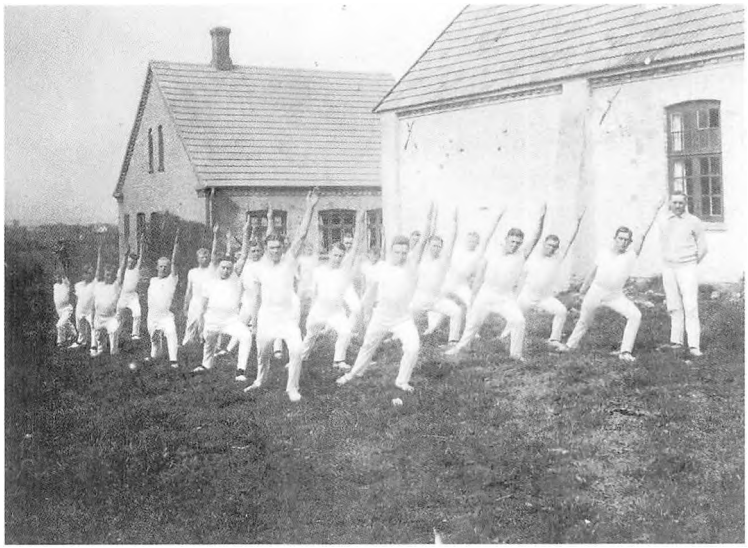

Gymnaster foran Drigstrup Forsamlingshus ca. 1910. De danske Venstrebønder tog i 1880'erne den lingske (svenske) gymnastik til sig. Gymnastikken var en slags sundhedsgymnastik, hvor øvelserne var tilpasset kroppen. Den lingske gymnastik blev snart et led i kulturkampen mellem Højre og Venstre (Kerteminde Egnens Museer).

of Good Templars). I 1892 trådte tilhængerne af at drikke lyst øl ud af IOGT og dannede deres egen orden, NIOGT (Nordisk Independent Order of Good Templars). I folkemunde kom de to loger til at hedde henholdsvis vandlogen og øllogen.

En kamp på holdninger

Kvindesagen fik i 1871 sin første centralorganisation med Dansk Kvindesamfund, som i 1910 talte ca. 7.000 medlemmer, fordelt på 112 kredse. I 1907 fik det dog en konkurrent, Landsforbundet for Kvinders Valgret, som i 1910 talte ikke færre end 156 lokalforeninger med ca. 11.000 medlemmer. Da kvinder i 1915 fik almindelig valgret, mistede landsforbundet gradvist sin eksistensberettigelse.

Hvor de allerede nævnte foreningsdannelser må ses som led i en bredere, landsomfattende sammenhæng, fik højskolebevægelsens mange elevforeninger på lokalt hold naturligt nok præg af den højskole, hvorfra de var udgået. Udover at fastholde kontakten til højskolen virkede en elevforening som en virksom formidler af almen folkeoplysning på stedet. En del højskoler var kendt for at fremme bestemte synspunkter af politisk eller religiøs natur, og det prægede naturligvis de dertil hørende højskoleforeninger.

På det kirkelige område vandt foreningstanken også indpas. Som kultusminister i ministeriet Deuntzer 1901-05 fik Venstres leder, J. C. Christensen, i 1903 gennemført en lov om menighedsråd i hvert enkelt sogn. Det første valg hertil fandt sted i december samme år. Næsten alle kirkelige og religiøse organisationer protesterede kraftigt; det kunne give ikke-troende en uberettiget indflydelse, hævdedes det. I realiteten havde man så tidligt som i 1856 givet sognepræsterne ret til at oprette menighedsråd som en slags kirkelig hjælpetjeneste, men ordningen slog ikke igennem.

Afsluttende bemærkninger

Målet har her været at præsentere en oversigt over hovedpunkterne i den danske foreningshistoriske udvikling og ikke en tilbundsgående skildring af en vigtig, men desværre ret uudforsket side af den indre danske historie. Derfor forbyder det sig selv at konkludere alt for vidtgående om de kræfter, der har været på spil, endsige komme med en fast mening om, hvorledes situationen tegner sig for bevægelsens aktuelle situation og dens fremtidige forhold. Der eksisterer stadigvæk rundt om i

landet en mængde foreninger, ofte af traditionel karakter, men få vil benægte, at forholdene ikke tåler sammenligning med de, der gjaldt før 2. verdenskrig.

Bevægelsen opstod og bredte sig kraftigt fra ca. 1860 og op til 1. verdenskrig; mellemkrigstiden og 2. verdenskrig betegner dens blomstring med visse mæthedstegn, og efter 1950 begynder en nedgangs- og afviklingsfase, som står i stærk kontrast til dens hastige og altomfattende fremvækst 100 år tidligere.

Der er givet mange forklaringer på denne kontrast. En del opgaver af almen, samfundsgavnlig karakter er blevet overtaget af det offentlige, og foreningsideen bag landbrugets andelsbevægelse og de dertil sluttende producentsammenslutninger blev i vid udstrækning afløst af koncernlignende foretagender som Arla og Danish Crown, selv om de stadigvæk drives på andelsbasis.

Det folkelige samarbejde på lokalt hold har givet plads for en vidtgående kommercialisering, som også har fundet vej til sportens og idrættens verden i konsekvens af professionaliseringen i de sidste årtier. Idræt og gymnastik har i høj grad erstattet holdarbejde og socialt samvær med individuel kropsdyrkelse ud fra normsættende præstationsforskrifter.

Da det traditionelle danske landbrugssamfund efter 2. verdenskrig gradvis forvandlede sig til et urbaniseret industrisamfund og nu senest et kommunikationssamfund, skete der en affolkning af landdistrikterne, som betød døden for en mængde foreninger. Samtidig tilbød de moderne massemedier med TV i spidsen at varetage de informations- og oplysningsopgaver, der tidligere havde været foreningernes bord. Den individuelle tilegnelse ved den hjemlige TV-skærm følte af de fleste som ulige lettere og behageligere, end at klæde sig om og begive sig til forsamlingshuset for at påhøre et foredrag eller at se en film.

Ens vennekreds og netværk vil da kunne erstatte den personlige kontakt, man førhen fik ved at gøre et eller andet i fællesskab. Mobiltelefoner, tablets, iPhones og lignende apparater forsyner på rekordtid én med de informationer, man tidligere måtte erhverve sig ved opslag i bøger eller gennem personlige studier. Tidligere gav medlemskabet af en faglig sammenslutning mulighed for at øve direkte indflydelse på ens sociale og økonomiske forhold; nu om stunder er dette mest en sag for hierarkisk opbyggede interesseorganisationer eller for massemedierne, hvis de her ser en mulighed for at fortælle en emotionelt mobiliserende historie om påstået forskelsbehandling.

Erik Helmer Pedersen er forhenværende lektor i historie og tidligere formand for Dansk Lokalhistorisk Forening

Tidsskriftet Journalen bringer før DLFs årsmøde 12.-14. april 2013 yderligere to artikler om foreningsbevægelsens historie.

Peter Ussing, Løkken, takkes for de mange og yderst hjælpsomme råd og anvisninger, han har givet forfatteren i forbindelse med udarbejdelsen af denne artikel. De viste vej i et ukendt terræn.

Af Kristine Vestergaard Nielsen

ET STAMHUS FOR MINE TRENDE SØNNER

Livsstil og status hos den adelige familie Scheel von Plessen til Fussingø, 1737-1767

I tv-programmer som *Kender du typen* og *Vis mig dit køleskab* afslører reklamefolk og livsstilseksperter, at vores indretning, madindtag og rejsemål alt sammen udpeger os som "typer", som medlemmer af en bestemt samfundsgruppe.

For 1700-tallets adel var sådan nogle statusmarkører også enormt vigtige, måske endda endnu mere, end de er for os i dag. I enevældens Danmark var kongen den afgørende magtfaktor, og hans hjem var samtidig rigets centrum. Skulle man have indflydelse på statens styring, gjaldt det om at udstråle stil og status – at klæde sig, men også at bo, tale om og spise det rigtige. Regnskaberne fra adelsfamilien Scheel von Plessen til Fussingø viser, hvordan denne konkurrence fik indflydelse på den enkelte adelsfamilies tilværelse.

Adelsfamilien Scheel

Enevælden var blevet indført i 1660, og med den blev den gamle rang, som uradelen var en del af, afskaffet. I stedet indførte kongen i 1682 en rangforordning, der inddelte samfundet i rangklasser. En nyadlet stod nu over den gamle adel i rang, mens luksusforordninger bestemte, hvem der måtte klæde sig i silke, og hvor lang tid man måtte holde lit de parade for døde slægtninge og dekorere deres ligkister.

Dette førte til en "rang-syge", som også Holberg beskriver. Købmænd og embedsmænd konkurrerede om at samle nok gods og ejendom eller gifte sig ind i den adelige klasse, mens de gamle adelsslægter fik travlt med at klæde sig i silke og indrette sig med guld og porcelæn for at vise, at de var lige så berettigede til deres status som de nyligt adlede. Konkurrencen førte til, at moden hurtigt skiftede, og det var ens sociale pligt at leve standsmæssigt.

En af disse adelige slægter var familien Scheel. Christen Scheel (1543-95) til Børglum Kloster arvede i 1568 godset Fussingø fra sin fader og gjorde godset til stamhus. Det siges, at hans barnebarn, Christen Skeel til Gammel Estrup med tilnavnet "den rige" (1623-88) kunne ride fra Grenå til Viborg på egen jord. Begge grene af Scheelerne var således i den grad med, hvor det skete ved hoffet.

Den 3. oktober 1736 blev Mogens Scheel von Plessen, en rig og veluddannet grevesøn fra Djursland, gift med Elisabeth Christine von Thienen, en lige så rig ung adelskvinde fra Holsten. Parret bosatte sig først i København, hvor Mogens Scheel von Plessen tjente som kammerherre for kong Christian 6. I 1737 flyttede de til Fussingø. Selv om kongen var kendt som en streng pietist, var hans kammerherre ifølge den-

nes egen sognepræst lidt af en skørtejæger: "Smukke kvinder og jagt var hans passioner". I 1748, da den fest- og alkoholglade Frederik 5. havde siddet på tronen i et par år, blev Mogens Scheel forfremmet til overceremonimester. Men allerede i marts 1749 døde overceremonimesteren, og hans enke var nødt til at opgøre alt inventar på slægtens gods, Fussingø, og indføre det i godsets stamhusdokument, for på denne måde at undgå kreditorerne. Mogens Scheel havde nemlig efterladt sin familie i "anselig gæld". Hvordan kunne det gå til?

Stamhusbreve og tapeter

Kirkebogen i Aalum antyder, at Mogens Scheel-Plessen var en levemand, og kilderne giver endnu et peg i samme retning. Regningerne fra Mogens Scheel-Plessens dannelsesrejse findes endnu i hans arkiver i Rigsarkivet, og heraf ses det blandt andet, at han fik syet skjorter i Nederlandene og drak masser af vin på sin dannelsesrejse i 1730'erne. Og den unge hustru, Elisabeth Christine von Thienen, har efterladt en regning for en guldsynål, som hun lod fremstille i Randers. Alligevel var det ikke familiens gæld, men bevarelsen af dens formue, der blev fokuseret på, da Elisabeth Christine von Thienen den 2. juni 1749 fik indregistreret alt bo og inventar på godset i herresædets stamhusdokument. "Erektionsbrevet" for Gammel Estrup fra 1697 indeholder en klausul om, at en stamhusbesidders private gæld ved hans død ikke vedkommer stamhuset, og at godset ikke kan sælges eller pantsættes. Det var formentlig en klausul som denne, Elisabeth von Thienen fik boet efter hendes forgældede mand skrevet ind under i 1749. Men hvad var de mange penge så blevet brugt på?

Indregistreringen af godset Fussingøs inventar kan måske afsløre noget af dette forbrug. Skulle godset være helt moderigtigt indrettet, skulle det ligne Moltkes rokokopalæ i Frederiksstaden i København, som blev indviet i 1749. Historiker Thomas Lyngby har beskrevet, hvordan det foregik, når man som gæst besøgte Moltkes palæ: Her blev man ledt af en trappe fra indgangen til husets belétage, den mellemste etage, som var dér, herskabet modtog gæster i hver sin appartement, paradelejlighed, hvorimod den nederste etage

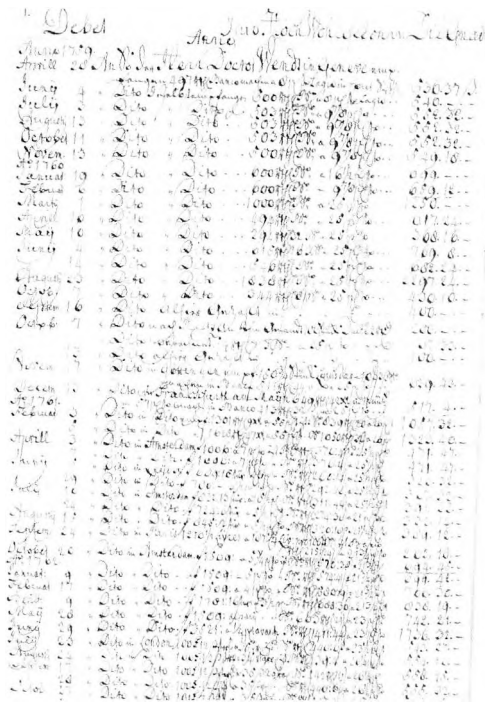

Menu fra Carl Adolph von Plessens husholdning. Mandag den 2. januar 1758 spiste man otte retter, serveret ad to omgange på fransk manér. De første to retter var kål og kalveragout: "Taffel kål mit kastanjer" og "ragout von kalveflæsk" (Rigsarkivet).

De første tre samt den sidste side af regnskabet for Christian Ludvig Scheel von Plessens dannelsesrejse 1758-1764 (Underskrevet 1766). Gennem strømmen af penge, som overføres til Christian Ludvig Scheel von Piessens hovmester, "Doktor Carl Wendt", kan vi følge rejsens forløb fra Leyden over Amsterdam til London, Paris og sågar Marseilles, inden den sidste overførsel til Rouen i 1764. På sidste side underskrives regnskabet af den unge adelsmands mor, Elisabeth Christine von Thienen (Rigsarkivet).

i palæet indeholdt deres personlige lejligheder. Det var ikke usædvanligt, at nygifte par foretog ombygninger ved ankomsten til deres nye hjem, så deres bolig blev tidssvarende. Jørgen greve Scheel og Augusta Winterfeldt, der blev gift og flyttede ind på Gammel Estrup i 1717, byggede i den forbindelse om på godset, så de fik to appartementer og en sal, ganske som i Moltkes palæ tre årtier senere. I boopgørelsen fra Fussingø nævnes da også byggematerialer.

Flere rum på Fussingø var beklædt med lærredstapeter. Lærredsstoffet kunne bemales, som da Karen Rosenkrantz betalte for at få dekoreret nogle af værelserne på Bidstrup i 1770'erne. Den grønne stue i nederste etage på Fussingø var ifølge booptegnelsen "betrukken med malet voxdug". De malede tapeter i smukke farver var et udtryk for smag; den engelske historiker Amanda Vickery har vist, hvordan 1700-tallets engelske middelklasse lagde stor vægt på, at farver og mønstre på tapetet skulle passe til deres stand og rang og til rummets funktion. Blå var den næstmest efterspurgte farve hos Vickerys tapethandler i 1798, og der var en hel del blå rum i Moltkes palæ i 1750'erne. I 1730'erne, da Elisabeth von Thienen og Mogens Scheel von Plessen indrettede sig på Fussingø, var farven endnu en ny opfindelse, og den var højeste mode. Da Christen Scheel til Gammel Estrup giftede sig med Augusta Winterfeldt i 1717, bar bruden en blå kjole, og dronning Anna Sophie Reventlow havde et blåt audiensgemak på Clausholm i 1743. Der findes kun ét blåt rum på den mellemste etage i det gamle Fussingø, og dette

rum nævnes sidst på listen over etagens rum. Der er derfor grund til at antage, at dette rum med den dyre farve var grevens retiradegemak.

Ligesom Moltkes palæ indeholdt en belétage med en sal og to parallelt liggende paradelejligheder, samt et galleri til at imponere den besøgende, viser listen over rummene på den mellemste etage på Fussingø, at grundplanen her kan have været tænkt på samme måde, idet den er nummereret: Første rum på belétagen er riddersalen, herefter følger den hvide runddel og det hvide kammer og dernæst den grønne runddel og "det grønne kammer betrukken med guldlæderstapet". Herefter følger et bibliotek. Rummenes matchende farver og nummerering i listen giver grund til at antage, at de har været tænkt på samme måde som i Moltkes palæ, som en række rum, man skulle igennem som besøgende for at nå frem til enten greven eller grevinden, den ene i "det grønne kammer med guldlæders tapet", den anden i det blå kammer. I stueetagen havde greven og grevinden derimod hvert sit rum, som var opkaldt efter dem. Det er altså nærliggende at mene, at nederste etage har været mere personlig, nøjagtig som med de personlige lejligheder i Moltkes palæ.

Også for kongen var udsmykning og repræsentativitet vigtigt. Når kongerne i Europa sendte ambassadører på besøg hos andre fyrstehoffer, afspejlede pomp, pragt og festivitas omkring modtagelsen af ambassadøren magtforholdet mellem de to lande. I rigets udkant var det adelens opgave at repræsentere kongens magt, og da pomp og pragt var kongens måde at vise og legitimere sin magt over for adelen ved hoffet, måtte adelen derfor også vise pomp og pragt i sine boliger på landet for at reflektere kongens magt. Adelsmandens hjem repræsenterede kongens slot og hof over for besøgende, og ved at konkurrere med andre adelige på indretning af hjemmet, konkurrerede adelsmanden derfor samtidig om at bevare sin position ved hoffet og om at opnå titler, prestige og indflydelse.

Gravøl og menuer

Elisabeth von Thienen havde sørget for, at inventaret på godset Fussingø blev i slægtens eje, og at hendes ældste søn, Christen Ludvig Scheel von Plessen kunne overtage godset, når han vendte hjem fra sin dannelsesrejse, ligegyldigt hvor store krav kreditorerne måtte have mod hans forældre. Han arvede desuden flere godser på Sjælland efter sin farfars bror, C.A. von Plessen, der var en karrieremand, som både havde været rådgiver for Christian 6. og havde aktier i Vestindisk-Guineisk Kompagni. Da han døde i 1758, efterlod han sig ingen arvinger i direkte linje, men overlod arven til sin brors børnebørn. Et af dem hed Christian Ludvig Scheel von Plessen, og ham var Elisabeth von Thienen både mor og formynder for.

I forbindelse med begravelsen er regninger for mad, drikke og "lig begingnis", ligfærd, blevet gemt og formentlig sendt videre til "Den Højsalige Oberkammerherre Carl Adolph Scheel von Plessens arvinger", som tilfældet er med regningen for "smør brodt" til "studenter, laqaier, hustruer, plejemål". Og der var stil over grevens gravøl: Der er i februar måned, efter

Mogens Scheel von Plessen, malet af Carl Gustaf Pilo. Billedet er malet efter, at han i 1748(?) modtog Elefantordenen (Statens Museum for Kunst).

at have fuldført 12 dages vågen over liget, ført regnskab over drikkevarer til ligvågerne for i alt 39 rigsdaler. Derudover blev der drukket gravøl for hele 350 rigsdaler. Gravøllet bestod af tre læster "weissbier", hvidtøl, som muligvis er blevet uddelt til menigmand – det svarer til godt 2,6 ton øl i nutidig vægt! Omkring halvdelen af udgifterne, 187 rigsdaler, går til at indkøbe rødvin fra Bourgogne. Desuden kvitteres der for indkøb af "papirer mit schwarze ränder", sortrandet papir, som det var almindeligt at skrive på i forbindelse med begravelser, samt lak og kaffe for i alt 141 rigsdaler. Hele godset Selsø, som Christian Ludvig Scheel von Plessen i 1752 havde arvet fra sin farfar, gav i første kvartal af 1760 en indtjening på 200 rigsdaler.

At adelen og de rigeste borgere holdt store begravelsesfester var en kendt sag. I 1682 havde man endda indført en forordning om, at liget maksimalt måtte stå til skue på lit de parade i tre uger. I løbet af 1700-tallet gik man mod en kortere vågeperiode, men i 1758 lå C.A. von Plessen altså stadig til skue i 12 dage. Herefter festedes i to dage, og den 14. februar 1758 betaltes så regningerne for herlighederne.

Også i hverdagen fortærede greven og hans husholdning et par flasker vin. Onsdag den 3. januar er der ført regnskab over 5½ flasker – en af flaskerne er "Chataumargou", resten er "frantzwein", altså fransk vin. Château Margaux var en af de mest anerkendte vine på denne tid. Grev Plessen drak cirka en flaske Margaux om dagen, og om søndagen den 7. januar drikkes der 10 flasker vin. Vi ved ikke, hvor mange der har delt disse flasker, men det var almindeligt at have gæster dagligt.

Carl Adolph von Plessen betalte "postkusken" for at levere invitationer ud – der er på alle de menuer, der er bevaret for januar måned, anført en udgift til transport. Greven fulgte den franske serveringsmodel, som indebar to serveringer à hver tre til otte retter. På menuerne er anført fire retter i hver servering, idet de øverst på siden er inddelt i to kolonner, og i hver kolonne nævnes fire nummererede retter. Mandag den 2. januar 1758 stod der under første servering både kål med kastanjer (Tafel Kohl mit Castann.), røget fisk (geräucherten Heche), en hel gås med blommer (ganss Gänse mit äp-

feln), nudelsuppe og blommer på bordet i palæet. Anden servering indeholdt også både en syrlig ret, påfugl og to desserter med nødder. Ingredienserne står listet nedenunder. De dyreste indkøb til denne menu var forståeligt nok kødet, men også sukker, kanel og citroner til at krydre måltidet med står listet i skemaet under menuen. Blommer og nudler var desuden moderigtige spiser på dette tidspunkt.

Greven både levede og døde altså standsmæssigt. Menuer og middage blev også videreført i regnskaberne efter von Plessens død. En række menuer fra marts måned viser i lighed med menuerne fra januar, at "de inviterede" til begravelsesfejringerne de første dage i marts også får serveret god mad – men denne gang er der kun én servering med fire retter. Almisserne fortsætter ind i marts måned.

Man kan undre sig over, at Elisabeth Christine von Thienen, der et par år forinden havde haft kreditorerne stående for døren, ville bruge så mange penge på at begrave sin svigerfars bror. Set i et større perspektiv er det imidlertid ikke så sært. Kongen holdt også store skuemiddage og fester, hvor hans undersåtter blev bespist. Ved Frederik 5.s salving blev der kastet mønter ud fra slottets balkon, og en forgyldt okse blev stillet frem neden for slottet, så kunne folket komme og få en bid. Det er nærliggende at drage en parallel til adelsfamilien Scheel, som holdt middag og uddelte almisser ved oberkammerherrens begravelse. Herved udsendte de signaler om, at de kunne leve op til hoffets pomp og pragt og markerede altså, at de var værdige medlemmer af deres adelige stand.

Dannelsesrejse og likvidation

En af arvingerne efter oberkammerherren hed som bekendt Christian Ludvig Scheel von Plessen, og hans bror Hinrich von Plessen var en anden. Deres mor, Elisabeth von Thienen, kommunikerede med eksekutorerne om boet og sine sønners arv. I et brev fra 1758 skriver hun, at hun har talt med en baron Schenk, som ønsker en årlig pension fra Carl Adolph von Plessens arvinger – "je ne trouve pas que mes enfans peuvent la payer", "jeg finder ikke, at mine børn har råd til at betale den", skriver hun til eksekutorerne. Hun har allerede afvist Schenks ønske, men vil nu sikre sig, at eksekutorerne støtter hende.

Efter grevens død rejser de to sønner af sted på dannelsesrejse i juli 1758. Måske er det arven efter greven, der har muliggjort

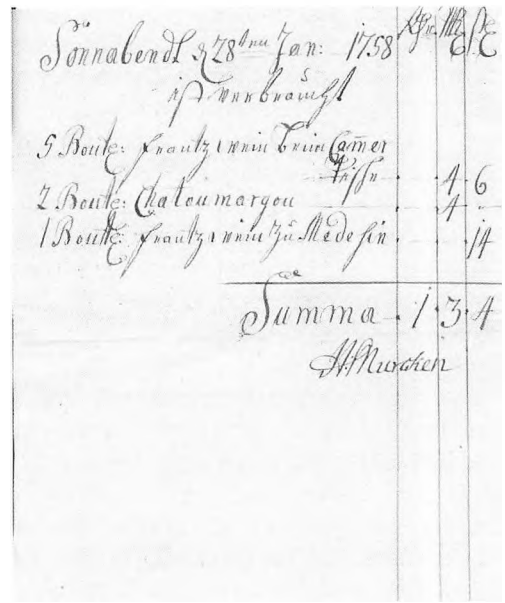

Vinmenu fra boopgørelsen efter oberkammerherre Carl Adolph von Plessen, 1758. Den 28. januar, to dage før sin død, drak overkammerherrens husholdning fem flasker franskvin (frantzwein) om dagen. Herudover fortæredes to flasker af den fine Château Margaux, og desuden gik en flaske udelukkende til at skylle den syge husherres medicin ned med. Den 31. januar døde overkammerherren (Rigsarkivet).

den dyre rejse. Et regnskab for rejsen, der løber fra april 1759 til december 1764 er nemlig vedlagt papirerne fra opgørelsen over Carl Adolph von Plessens bo og testamente. Mens sønnerne er på rejse, har Elisabeth von Thienen det overordnede ansvar for deres arv efter faderen Mogens og bedstefaderen Christian Ludvig – nemlig fra 11. december 1758 til 11. december 1764. Først i 1766, samme år som den ældste søn, Christian Ludvig gifter sig, er der lavet en såkaldt likvidation af hans ejendom og arv, som viser, hvordan hans mor har forvaltet den i de forløbne år.

Disse likvidationsregnskaber viser, at "Frau oberceremonimeisterinn von Plessen", Elisabeth von Thienen, gav sine to sønner penge med på deres dannelsesrejse; 1000 rigsdaler i alt efter "ordre von madame", i perioden frem til februar 1760. Kun én bror vendte hjem – Hinrich von Plessen døde undervejs, angiveligt mens de to brødre opholdt sig i Genève. Regnskaberne viser, at Christian Ludvig og hovmesteren Carl Wendt blev længe i byen, idet der gentagne gange er overført penge til "der doktor Wendt in Geneve" – "ditto in Göttingen", "ditto in Frankfurt", og sådan fortsætter det. Gennem pengestrømmen fra mor til hovmester kan vi følge rejsen fra Tyskland over Nederlandene til Paris og videre til England, for så at vende tilbage til Paris. Herefter rejste de to makkere rundt i Frankrig i et års tid, før regnskabet stopper ved den sidste overførsel til Rouen den 21. april 1764. Dette passer med, at Christian Ludvig von Plessen i 1765 var vendt tilbage til Danmark. Han var nu færdig(ud)dannet og fik dette år sin første post ved hoffet.

En dannelsesrejse på denne formel var meget typisk for en ung, adelig mand i 1700-tallet. Tyskland, Frankrig (især Paris), Nederlandene og England blev sammen med Italien anset for de helt rigtige lande at besøge. Christian 7. var i 1766-68 på dannelsesrejse til Paris og London, og Frederik 4. rejste til Italien. En adelsmand rejste som regel rundt i mellem tre og otte år, fuldstændig som Christian Ludvig von Plessen. Det lange ophold i Paris var også normalt. Her kunne man besøge Versailles, møde store tænkere i salonerne i Paris eller modtage undervisning i fysik eller dans, som da grev Otto Ludvig Raben rejste til Paris i 1750-54. Endelig tog man også den nyeste mode med hjem fra dannelsesrejsen. Christen Scheel med tilnavnet "den rige" til Gammel Estrup tog nogle enorme støvler med hjem fra sin dannelsesrejse til Paris i 1650. Mogens Scheel til Ulstrup, Christian Ludvigs far, fik i Nederlandene fremstillet en række skjorter under sin rejse i 1730'erne. Under rejsen boede man på pensionat, som grev Raben, der i 1750'erne indlogerede sig i Marais-kvarteret i Paris' centrum og som Mogens Scheel, der har efterladt sig regninger for logi og vin fra sit ophold i London 20 år tidligere.

Hjemme i Danmark styrede Elisabeth von Thienen godserne og forsøgte at få økonomien til at gå op, for det var en dyr fornøjelse at sende sine sønner på dannelsesrejse. Alene for "Begräbniss-Kossten" til at tage afsked med Hinrich overføres ifølge von Thienens regnskab 3.935 rigsdaler og 19 mark i 1759. Samme år havde godserne Fussingø og Selsø,

hvis indkomster er de eneste, der føres ind i likvidationen, en samlet indkomst på 3.700 rigsdaler. Der var ikke balance i regnskabet. De efterfølgende år overføres omkring 8.000 rigsdaler om året – altså næsten det dobbelte af indkomsten fra de to godser. Måske er det dette underskud, der sigtes til, når Elisabeth von Thienen ifølge et brev fra udenrigsminister A.P. Bernstorff har opdraget sine børn til "et økonomisk system, der er særegent for hende". Alligevel var Elisabeth von Thienen ifølge *Danmarks Adels Aarbog* en dygtig administrator. Ved at betale de enorme beløb, Christian Ludvig von Plessens rejse havde kostet, sikrede hun sig nemlig, at han fik den rette baggrund for at kunne få en god stilling ved hoffet og en god hustru. På dannelsesrejsen havde han lært, hvordan man skulle opføre sig. Han havde læst ved universiteterne i Göttingen og Leyden, han havde besøgt Paris og London, hvor han havde set den nyeste mode og måske lært at danse eller spille et instrument. På den måde var han sikret at kunne tale med og være fuldt ud på højde med sine jævnaldrende i konkurrencen ved hoffet.

I kilderne omtales Carl Adolph von Plessen som Oberkammerherre, Elisabeth von Thienen benævnes Oberceremonimeisterinn, og hendes sønner er henholdsvis Cammerherr og Cammerjuncker. For 1700-tallets adel var titler langt vigtigere end penge, for det var dem, der sikrede familiens position i hoffets magtintriger. Og det gav social fremgang at gældsætte sig – ikke nødvendigvis for én selv, men for slægten.

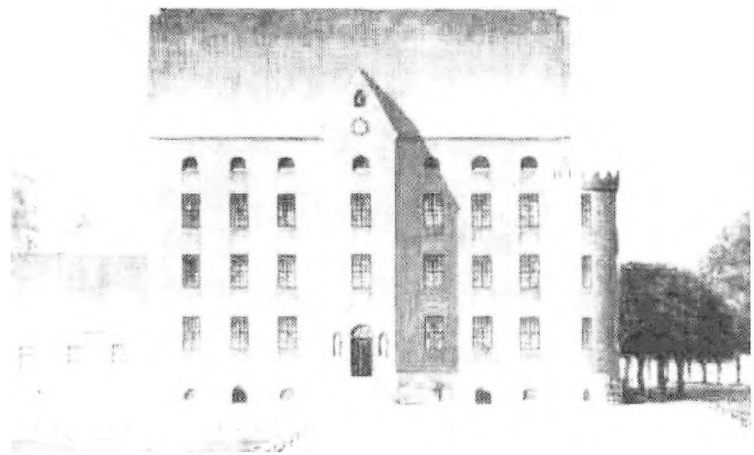

Omkring 1790 nedrev Christian Ludvig Scheel von Plessen renæssanceborgen Fussingø og byggede i stedet den nuværende herregård. Af det gamle Fussingø findes i dag kun, hvad man har kunnet udgrave i 1951, samt en række norske kakkelovne, som er blevet videreført til det nye Fussingø. Tegningen her fra 1889 viser tegnerens forestilling om, hvordan den gamle borg havde set ud (Gengivet efter Randers Amts Historiske Samfund, 1989).

Den store gældsætning kan virke absurd, men ser vi den fornemme indretning, det store gravøl og den lange, dyre dannelsesrejse som en slags investeringer i slægtens prestige og position ved hoffet – det er det, den franske sociolog Pierre Bourdieu kalder vekslen fra økonomisk til kulturel kapital – ja, så forstår vi, at det store forbrug var nødvendigt for 1700-tallets hofmand. Det var nemlig gennem en overdådig livsstil, man spillede det sociale spil.

Titlen på stamhusdokumentet fra 1749 peger også i retning af, at det var slægtens stilling, man handlede for at styrke: "Et stamhus for mine trende sønner".

Kristine Vestergaard Nielsen er ph.d.-studerende ved programmet for Historie, Arkæologi og Klassiske Studier, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.

Selektiv litteraturliste

Andersen, Britta: "Magtens repræsentationer – Herregården Gammel Estrup og dens herskab i 1700-tallets Danmark" i Aske, Aina og Fornehem, Maria (red): *Västerhavets Kulturarv*, 2011.

Bourdieu, Pierre: *Distinction – A social critique of the Judgement of Taste*, Routledge 1984.

Habermas, Jürgen: *Borgerlig offentlighet – henimot en teori om det borgerlige samfunn*, Gyldendal (Norge), 1971.

Hyldgaard, Israelsen, N. J. m.fl.: "Fussingø", *Randers Amts Historiske Samfund*, 1989.

Jensen, N. T: *Gehejmeråder og Lensgrever – Herrerne til Fussingø 1702-1949*, Fussingø-gruppen 1999.

Knudsen, Bodil Møller (red.): *Maden ved taffelbord, kammerbord og køkkenbord*, Byarkivet i Horsens og Horsens Museum, 2006.

Lyngby, Thomas: "Måder at bo på", Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet, 2006 – uddrag: "Indledning" samt "Kap. 6: Rokokoens palæer" i kompendiem: *Kulturhistorisk Projekt F2012. Et kulturhistorisk tværsnit af 1700-tallet*.

Lyngby, Thomas: "Den dansk-norske solkonge" i Mentz, Søren og Oldenborg-Jørgensen, Sebastian: *Magt og Pragt – Enevælde 1660-1848*, Gads Forlag, 2010.

Vickery, Amanda: *Behind Closed Doors – at Home in Georgian England*, Yale University Press, 2009.

Vickery, Amanda: *The Gentleman's Daughter – Women's Lives in Georgian England*, Yale University Press, 1999.

Utrykt kildemateriale

Fra Rigsarkivet

- Plessen, Mogens Scheel von og hustru Elisabeth Christine von Plessen født von Thienen 1734-1755, Breve, personlige papirer, regnskabssager m.m., kasse 1: læg III: Regnskabssager 1735-55, u D. – a. Regnskaber.
- Plessen (Scheel-Plessen), Slægten 1704-1859: Breve, dokumenter og regnskaber, kasse 1: 1704-1859: læg Ig: Plessen, Mogens Scheel von Plessens Enke, Elisabeth Christine von Thienen.
- Plessen (Scheel-Plessen), Slægten 1704-1859: Breve, dokumenter og regnskaber, kasse 1: 1704-1859: læg Ia: Plessen, Overkammerherre Carl Adolph von Plessen 1678-1758 og Exekutionerne i hans Bo. Victor Christian von Plessen og Eggert Christopher von Linskow.
- Scheel, Jørgen: Personlige papirer og dagbogs-optegnelser, læg I: Anbefalelsesbreve.

Fra Gammel Estrup – Herregårdsmuseet

Dokumenterne fra museets formidlingshjemmeside: www.historiefortælleren.com

Stamhusbrev for Gammel Estrup – Benedicte Margrethe Brockdorff, 1697.

Inventarliste for Gammel Estrup, 1786 – Charlotte Louise von Plessen (1720-1801).

Regning for bespisning på Fredensborg Slots Kro – Lucie von Thienen, 1743-44.

Trykt kildemateriale

Berner Schilden Holsten, H.: *Dronning Anna Sophie paa Clausholm*, Randers, 1911.

Hoff, Annette: *Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs regnskaber og dagbøger 1771-1796*, Horsens Museum og Landbohistorisk Selskab, 2009.

Israelsen, N.J. m.fl: "Fussingø", i *Randers Amts Historiske Samfund*, 1989.

HISTORIE, DER KAN DANSES

Af Ulla Tofte

Golden Days udfordrer den traditionelle historieformidling

"If you want to change the audience, you'll have to change the programme". Sådan lød det for nylig i Bruxelles, hvor EU's kulturstøtteordninger var oppe til debat. Kloge ord, for lige nu er der både herhjemme og internationalt stort fokus på publikumsudvikling – audience development, som det hedder på europæisk.

Men hvordan gør man? Hvordan får man som kulturinstitution egentlig fat i de unge? Hvordan fastholder man de ældre kernebrugere? Og hvordan får man fat i helt nye grupper af kulturbrugere?

En festival fødes

På Golden Days festival har vi arbejdet med publikumsudvikling i mange år med en ambition om at få historien ud til så mange mennesker som overhovedet muligt. Men festivalens historie begyndte egentlig som en idé om at præsentere Danmark som kulturnation i internationalt regi.

I begyndelsen af 1990'erne gik dansk guldalderkunst sin sejrsgang over det meste af verden. Store særudstillinger åbnede i New York, Paris og London og gjorde de danske malere Eckersberg, Købke, Skovgaard og Lundbye verdensberømte.

Den pludselige, internationale interesse for arvesølvet fik fremtrædende københavnske museumsdirektører til at foreslå, at Kultur- og Erhvervsministeriet gik sammen om at lave en festival, der kunne promovere Danmark og dansk kultur over for udenlandske turister. Golden Days festivalen var dermed født, og den åbnede første gang i september 1994 med et overflødighedshorn af udstillinger, symposier og koncerter – alle med udgangspunkt i den danske guldalder. Som en del af festivalen udgav Gyldendal bogen *Guldalderhistorie* redigeret af kunsthistorikeren Bente Scavenius og med bidrag af Hans Edvard Nørregård-Nielsen, Joakim Garff og Mette Winge.

Feinschmeckere og kendere

Såvel bogen som den nye festival blev rigtig godt modtaget af publikum og anmeldere. Kulturinstitutionerne bød på arrangementer af høj kvalitet, bogen indeholdt flot billedmateriale og et moderne visuelt udtryk – og det hele faldt i smag hos de trofaste kulturbrugere. Festivalens gæster var nemlig mest veluddannede mennesker bosat i hovedstadsområdet; et publikum, der allerede færdedes hjemmevant på kunstmuseer, i teatre og til klassiske koncerter.

Midlerne til den første Golden Days festival kom fra Kulturministeriet og Er-

I anledning af 200-året for Københavns Bombardement inviterede Golden Days kunstnerduoen City on Fire til at lave en installation i Frue Kirke. Lysinstallationen 'brændte' kirkens indre i 15 nætter i træk som et midlertidigt monument over bombardementet i 1807 (Golden Days).

hvervsministeriet, der tilsammen spyttede hele 6 millioner kr. i kassen til én uges festival. Et temmelig stort beløb.

Golden Days var i øvrigt fra starten tænkt som en biennale, altså en festival, der kom igen hvert andet år – idet det forekom umuligt at lave en årligt tilbagevendende festival med samme høje kvalitetsniveau.

I årene efter succesen i 1994 beholdt de følgende festivaler guldalderen som fast tema; men i 2002 kom et afgørende skifte, da man besluttede, at alle historiske perioder kunne drages ind. Siden da har Golden Days sat fokus på en vifte af historiske perioder, årstal og årtier – f.eks. 1700-tallet, Københavns bombardement 1807 og allersenest på 1950'erne.

Opfindelsen af et nyt publikum

Og festivalen voksede i mere end én forstand. De første 10-12 år af festivalens levetid var Golden Days nemlig først og fremmest defineret af afsenderne: Det var forskernes behov for at offentliggøre forskningsresultater, museernes behov for at formidle deres genstande, musikeres interesse for at fortolke bestemte komponister osv., der definerede festivalens indhold og udtryk.

Festivalen blev dermed i høj grad båret frem af den enkelte kulturinstitutions lyst og entusiasme.

Men resultatet var, at festivalens publikum var nøjagtigt det samme, som det publikum, der allerede *i forvejen* var flittige brugere af museer, foredrag, teatre og koncerter.

Det var feinschmeckere og kendere, der kom til festivalen – mens de unge, børnefamilierne, de oplevelsesorienterede og de ikke-kulturtrænede publikummer blev væk …

Skridtet mod at nå ud til et større publikum handlede nu i første omgang om at flytte fokus fra afsenderne: Kulturinstitutionerne til modtagerne: Publikum. Og hvis man vil have fat i et nyt publikum, må man bruge nogle helt nye virkemidler; såvel i indholdet som i kommunikationen.

Så festivalen skriftede stil og tog springet fra det højtidelige og etablerede til det folkelige og humoristiske. Fra rollen som en lidt elitær festival, der dyrkede fortidens gyldne gods til rollen som en folkelig begivenhed med ambitionen om at sætte historie på dagsordenen hos alle og enhver.

Historie, der dufter og brænder

Siden sin spæde start har Golden Days arbejdet målrettet mod at formidle viden ved brug af andre virkemidler end de traditionelle. Festivalen var én af de allerførste, der blandede forskellige genrer – musik, oplæsning, kunst og debat i samme arrangement. Ligesom inddragelsen af historiske bygninger og særlige steder ofte har dannet ramme om f.eks. fester, aktuelle politiske debatter og litteraturoplæsninger.

Det sanselige og oplevelsesmættede har også haft en vigtig plads i festivalens måde at formidle historie på. Med stemninger, dufte, lyde, lyseffekter og iscenesættelser har Golden Days forsøgt at give publikum noget, man kunne kalde nærtids-oplevelser, hvor historiske elementer er blevet vakt til live gennem visuelle, sanselige eller rumlige oplevelser, som publikum selv kunne træde ind i, mærke på eller indsnuse.

For eksempel kunne man helt tilbage i 1994 indtage en middag, som Weyse hav-

Historie møder nutidssprog på festivalplakat fra 2012. Billedet stammer fra et Daells Varehuskatalog men ordene er hip-hop gruppen Malk de Kojns univers og almindeligt slang (Thyra Hilden fot., Golden Days).

Golden Days festival om 1950'erne åbnede med en fest i VEGA – folkets hus fra 1957 på Enghavevej i København. DRs BIG band spillede med unge solister og publikum havde taget temaet til sig i såvel tøj som attitude (Maria Dønvang fot., Golden Days).

de spist den, da der under festivalen blev lavet mad efter komponistens dagbogsnotater. Og i Kongens Have kunne man under festivalen om Christian 4.s København "dufte" sig frem til 1600-tallets København, hvor lugtene fra henholdsvis garveriet, apoteket, havnen og Leonora Christines soveværelse var genskabt i en udendørs duftudstilling – baseret på kilder fra Rigsarkivet.

Da Golden Days i 2007 markerede Københavns bombardement, foregik det blandt anden gennem en lysinstallation i Frue Kirke, skabt af kunstnerparret Pio Diaz og Thyra Hilden, der havde lavet et flygtigt monument for bombardements ofre, og Frue Kirke blev atter sat i brand – denne gang visuelt.

Også en anderledes iscenesættelse har været et godt virkemiddel, når man skal formidle historien til moderne mennesker. For eksempel handlede festivalen i 2008 om mellemkrigstiden, og temaet kunst og fascisme blev formidlet i et anderledes setup, da man viste Leni Riefenstahls film *Olympia* fra 1936 inde i Øbro Svømmehal (hvis arkitektur har visse fællestræk med Alberts Speerts Olympiske Stadion i Berlin), mens Jørgen Leth kommenterede filmen fra 5-meter-vippen.

Hvordan bliver forskning til fest?

Dette års festivaltema – 1950'erne – lagde umiddelbart op til fest. Anderumper, strutskørter og asfaltballer er billeder, der går rent ind hos både de unge og de ældre. Derfor var det helt naturligt at indlede årets festival med en 1950'er-fest i det legendariske Folkets Hus – nu VEGA – på Vesterbro i København. En fest, som blev til i tæt samarbejde med folk fra Københavns Museum og Danmarks Rockmuseum samt fra DR Bigbandet, der havde været i arkiverne for at opstøve de helt rigtige numre og arrangementer til lejligheden. Samtidig satte VEGA unge up-and-coming kunstnere sammen med koryfæer som Ib Glindemann og Keld Heick, der sammen jammede helt nye fortolkninger af 50'er-klassikerne frem på scenen.

Festen forenede generationer på tværs i glæden ved at skrue tiden tilbage, klæde sig ud og få lov til at dykke ned i en bestemt periode med hud, hår og kostume. Men 1950'er-festivalen bød også på et stort tema om forstædernes historie. Umiddelbart et tørt tema, der måske ville få svært ved at konkurrere med rock'n'roll og asfaltballer...

Men her trådte museer og arkiver for alvor ud af deres vante rammer og ind i parcelhusenes univers – og skabte arrangementer af høj kvalitet, som samtidig var underholdende.

Guidede byvandringer, udstillinger, debatter, foredrag og lokale busrundture med titler som *Tour de Tingbjerg* og *Den Elektriske Husmor*. Alt sammen noget, der blev en meget succesrig del af årets festival, og som satte forstædernes unikke livsformer og banebrydende arkitektur på landkortet på ny.

Historie – fra hylderne til forsiden af avisen

Det støvede image er en klassisk udfordring for de fleste museer – og dermed også for Golden Days-festivalen. Men med en målrettet og moderne historieformidling har festivalen igennem flere år stræbt efter at sætte historien på den aktuelle dagsorden i medierne.

Vores kulturelle arvegods er en meget vigtig nøgle til forståelsen af vores samtid og fremtid, og festivalen tilstræber derfor altid at sætte det historiske i *direkte* kontakt med nutiden. I et forsøg på at aktualisere det historiske stof griber festivalen gerne fat i netop de konfliktområder, som vi i nutiden – nogle gange til vores overraskelse – deler med den fjerne fortid.

Historieformidling må gerne have humor og glimt i øjet. Her er det Voltaire, der prydede plakaten til festivalen om 1700-tallet (Golden Days).

Golden Days festivalen om Kroppen i 2009 satte fokus på kroppens plads i kunst og kultur gennem tiderne – her er det H.C. Andersen, der har gjort et dagbogsnotat om en kropsdel (Golden Days).

Det er blandt andet sket, da vi i 2010 valgte at fokusere på tre aktuelle elementer i 1700-tallet og gav festivalen undertitlen *Globalisering, Gossip og Grådighed* – tre ord, der kendetegnede tidsånden i både 1700-tallet – og i år 2010. Formålet var at kaste lys over netop de ting, vi i dag har til fælles med den fjerne historiske periode.

1700-tallet – Globalisering, Gossip og Grådighed blev en titel, der vakte genklang hos både publikum og medier. Blandt andet var dagens satiretegning i *Berlingske Tidende* et portræt af en gruppe nutidige politikere, som poserede i dekadent makeup og pudderparykker med teksten: "I dag starter Golden Days festival, som tager os tilbage til fortidens Globalisering, Gossip og Grådighed". Et sjovt eksempel på et medie, hvor de fangede ideen – at det historiske genspejles i den aktuelle nutid.

At spejle fortiden i nutiden er et greb, der gør det svære eller tunge historiske stof tilgængeligt og interessant for publikum at træde ind. For når 1700-talsmenneskets problemer pludselig ligner vores egne, forsvinder distancen – og nutidige hændelser som velfærdsdebatten, finanskrisen, 9/11-terrorangrebet og den stigende arbejdsløshed får pludselig et helt andet perspektiv, når det spejles i historiske hændelser som 1950'ernes økonomiske krise, terrorbombardementet i 1807 og 1930'ernes fattigdom.

Publikum gøres opmærksom på, at de kan spejle sig i historien og blive klogere på sig selv, tingene er sket før – og måske kan man lære noget af fortiden og se den fra ganske nye og overraskende vinkler?

"Øm i penis, og ængstelig derover ..."

Sådan skrev national-koryfæet H.C. Andersen i sin dagbog, og dette var teksten på de T-shirts og postkort, som gjorde reklame for Golden Days' festival *Kroppens præstationer* i 2009. Citatet overraskede og skabte opmærksomhed, men var samtidig historisk korrekt. Ren kildeformidling. Humor og modet til at gøre op med vante forestillinger er nyttige virkemidler, hvis man skal række ud til andre publikummer end de klassiske brugere.

Golden Days festival sætter hver gang spot på så store emner, at det er nødvendigt at skære noget fra. Når en festival skal favne et helt århundrede som for eksempel 1700-tallet, er fokus en forudsætning for succes.

For at ramme et bredt publikum forsøger Golden Days at finde sine vinkler og fokuspunkter i den aktuelle debat, i tidsånden eller i samfundets problematikker lige nu og hér. I den optik vinkles en festival om 1950'erne ud fra velfærdsstatens aktuelle krise og debatten om dens fremtid. Dermed bliver arbejdet med at få synliggjort festivalen i medierne også væsentlig lettere – idet temaet rammer nogle af de klassiske nyhedskriterier.

At gøre historie aktuel, sanselig og publikumsinvolverende handler først og fremmest om at have mod til at bringe historien ind i nutiden. Ikke alene i forhold til aktuelle problemstillinger og debatter, men lige så meget i forhold til publikum og de kulturtilbud, de skal vælge imellem. Sidst men ikke mindst er det helt nødvendigt – i ord, billeder og arrangementer – at gøre op med myten om, at historie er støvet. Fortiden fascinerer både unge og gamle, hvis vi tør vise, hvad den rummer.

Ulla Tofte er direktør for Golden Days

50'er fest på spillestedet VEGA (Maria Dønvang fot., Goden Days).

Af Johnny Wøllekær

Historiske cpr.-numre

I Munke Mølle Stræde i Odense ligger der et lille beskedent byhus, der har en lang og broget historie. Det drejer sig selvfølgelig om H.C. Andersens barndomshjem, som var et af de knap 800 huse, der var omtalt i brandforsikringen for Odense i 1811. Det er et lille hus på blot tre fag, men det har skorsten og køkken. Og så ejes det af skomager Christian Huus' enke. Det er bare et af de huse, brugeren kan blive klogere på i den nye version af Odensedatabasen.

Den nysgerrige kan springe fra databasens ejendomsdel og over til persondelen og slå Hans Christian Andersen op, og sørme jo, der er han med alle oplysningerne fra kirkebogen. Og her kan man blandt andet se, at præsten senere har tilføjet, at hr. Andersen døde på "Rolighed ved København den 4. august 1875". Og nederst på siden står: "Ovenanførte Hans Christian blev Danmarks berømte eventyrdigter = Hans Christian Andersen".

Basen bliver hele tiden udvidet med nye oplysninger og nye personer. Basen er helt enestående i Danmark, ja i hele Norden, og mange andre byer ser misundeligt på Odense.

Det specielle ved Odensedatabasen er, at de mange indtastede oplysninger er blevet kædet sammen til en slags livshistorie for personer og en slags ejendomshistorie (eller livshistorie for ejendomme). Det kan kun lade sig gøre, fordi basen bruger en slags "historiske cpr.-numre", og måske skulle man på landsplan arbejde for at få indført nogle fælles retningslinjer for sådanne historiske cpr.-numre.

